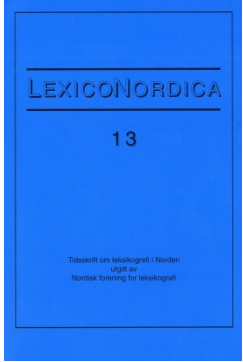

LexicoNordica

Forfatter:	Satu Tanner [En dokumentation av det karelska språket]	
Anmeldt værk:	<i>Karjalan kielen sanakirja 1–6</i> , 1968–2005, sammanlagt VII–CVI och 3768 sidor. Utgivare för banden 1–6 är Finsk-Ugriska Sällskapet, nummer XVI i serien Lexica Societatis Fenno-Ugricae, och från och med band 3 även Forskningscentralen för de inhemska språken, nummer 25 i serien Kotimaisten kielten julkaisuja.	
Kilde:	LexicoNordica 13, 2006, s. 169-183	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Satu Tanner

En dokumentation av det karelska språket

Karjalan kielen sanakirja 1–6, 1968–2005, sammanlagt VII–CVI och 3768 sidor. Utgivare för banden 1–6 är Finsk-Ugriska Sällskapet, nummer XVI i serien *Lexica Societatis Fenno-Ugricae*, och från och med band 3 även Forskningscentralen för de inhemska språken, nummer 25 i serien *Koti-maisten kielten julkaisuja*.

Våren 2005 innebar en milstolpe för finländsk lexikografi. Då blev den omfattande karelska ordboken *Karjalalan kielen sanakirja* (Ordbok över karelskan) klar efter 50 år av aktivt arbete. Redaktörerna hade all anledning av vara stolta och nöjda, och på Forskningscentralen för de inhemska språken firade man tilldragelsen. Under hundra år har finländska forskare samlat in material och skapat ett stort arkiv över karelskan. Något motsvarande material finns inte i Ryssland och går inte längre att samla in. Forskare och språkvårdare har haft högt ställda förväntningar, och ordboken fyller också höga vetenskapliga krav. Den utgör en gedigen beskrivning av de karelska dialekterna och deras ordförråd.

Kulturellt har finnarna mycket mer gemensamt med svenskarna än med karelarna, trots att dessa talar ett mycket närbesläktat språk. Insamlingsresorna till den främmande kulturen har varit en upplevelse för insamlarna oavsett om de vistats i Karelen några korta sommarveckor eller en stor del av sitt liv. Ordbokens finska användare kommer att hitta nya betydelser av välkända ord.

Nedan presenterar jag kortfattat den karelska ordboken och dess långa historia – en historia som är präglad av Finlands historia och av landets forskningspolitik. Jag inleder med att diskutera termerna *språk* och *dialekt*, presenterar sedan de karelska dialektområdena och ägnar några ord åt finländarnas komplicerade och emotionella relation till karelarna. Därefter presenterar jag insamlingsarbetet, redaktörerna och det redaktionella arbetet. Slutligen går jag igenom artikelstrukturen och diskuterar vissa betydel-

seskillnader mellan finska och karelskan. Till sist finns en sammanfattning.¹

Det karelska språket och karelarna

Karelska är det språk som är närmast släkt med finska. Det är svårt att dra en gräns mellan språk och dialekt; inte heller är användningen av termerna språk och dialekt konsekvent. Enligt Erkki Itkonen kan en skarp dialektgräns i själva verket vara en språkgräns. Vi kan tala om olika språk när talarna inte alls förstår eller har svårt att förstå varandras tal. Med detta kriterium kan vi se de östersjöfinska språken, alltså även finskan och karelskan, som olika språk. Orsakerna kan vara bland annat tradition och politiska och nationella omständigheter. Å andra sidan skulle man kunna utgå från att om det grammatiska systemet och ordförrådets uppbyggnad i huvudsak är lika, är det fråga om samma språk. I så fall är till exempel de östersjöfinska språken dialekter inom samma språk. Även utgående från denna fördelningsprincip kan det finnas gränsfall. (Itkonen 1966:106.)

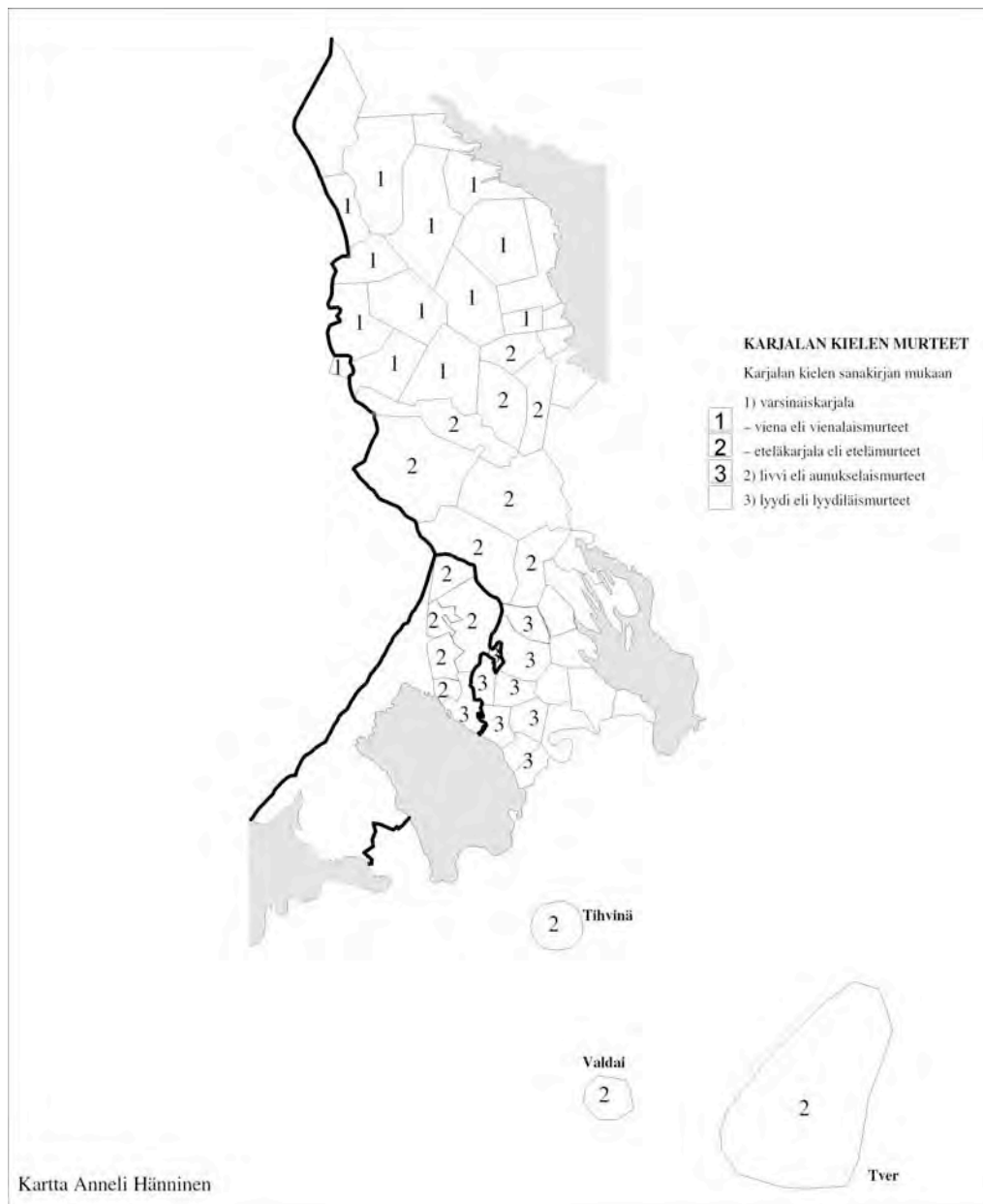
Den karelska dialektkartan

Kartan på nästa sida visar utbredningen av de olika karelska dialekterna. På kartan syns både den gamla gränsen mellan Finland och Sovjetunionen (= Ryssland) och den gräns som drogs 1944 efter kriget. Gränserna visar hur stor del Finland måste avträda. Dialekterna i de avlägsna områdena Tver, Valdaj och Tihvin hör till de sydkarelska dialekterna.

Karelskan består av egentlig karelska, som delas in i nordkarelska och sydkarelska, olonetsiska och lydiska. Juho Kujola har redigerat en särskild ordbok över de lydiska dialekterna (*Lyydiläismurteiden sanakirja*. 1944. Lexica Societatis Fenno-Ugricae IX). Karelska talas av ungefär 100 000 människor. I Ryssland talas karelska framför allt på landsbygden; i tätorterna har ryskan trängt undan den. Karelska talas i Karelska republiken och i Murmansk-, Leningrad- och Tverområdena.

---

¹ Nina Martola har läst och gett många goda synpunkter på denna artikel. Ett stort tack till henne.

De karelska dialekterna enligt den karelska ordboken: egentlig karelska: nordkarelska dialekter (de områden som är utmärkta med 1) och sydkarelska dialekter (de områden som är utmärkta med 2) samt olonetsiska dialekter (de områden som är utmärkta med 3).

FIGUR 1. Karta över de karelska dialekternas utbredning.

De nordkarelska dialekterna är de nordligaste dialekterna och de som mest liknar finskan. Dialektområdet sträcker sig till Vita havet i norr. De syd-

karelska dialekterna talas söder om Vitahavskarelen. När freden i Stolbova slöts 1617 efter det svensk-ryska kriget fick Sverige-Finland nya områden av Ryssland. Staten började omvända den ortodoxa befolkningen i de erövrade områdena till lutherdomen. Invånarna i by efter by flydde över gränsen till Tver i det inre Ryssland, ungefär 200 kilometer nordväst om Moskva, och till Tihvin och Valdaj. Den karelska landsbygdsbefolkningen i Tverområdet har bevarat sitt språk förvånansvärt bra i nästan 400 år i en miljö med ett totalt annorlunda språk. I Tihvinområdet behärskar man karelska någorlunda, medan språket nästan har försvunnit i Valdaj. I Tverområdet räknar man med ungefär 15 000 karelare; i början av 1920-talet var de troligen tio gånger fler. Att karelarna har minskat så snabbt beror bland annat på att de har utsatts för nationellt förtryck eller tvångsförflyttats. En annan orsak är att många karelare skrev sig som ryssar för att det var fördelaktigare.

Olonetsiska dialekter talas nordost om Ladoga. De är i dag de mest livskraftiga av de karelska dialekterna. Först under de senaste årtiondena har det pågått en dialektstrid om vilken dialekt som skall ligga till grund för skriftspråket. I exempelvis Finland rasade striden redan på 1800-talet. Olonetsiskan, som är den mest inflytelserika dialekten och har de bästa förutsättningarna att utvecklas, påverkar skriftspråket allra mest. De olonetsiska dialekterna skiljer sig mest från de finska dialekterna.

På finska sidan har det funnits små karelska byar i Suomussalmi och Kuhmo socknar i Kajanaland. I Hietajärvi och Kuivaniemi har man talat nordkarelska. Före kriget talade de ortodoxa invånarna i Ilomants, Suojärvi, Korpiselkä och Suistamo sydkarelska. I dessa socknar talade lutheranerna finska. De karelare som i dag bor i Finland evakuerades tillsammans med den övriga finländska befolkningen från de områden som Finland måste avträda efter det senaste kriget.

De evakuerade och i synnerhet västfinländarna skilde sig mycket ifrån varandra i fråga om vanor och karaktärsdrag. Under de första åren tyckte man att karelarna hade underliga vanor, och det var inte heller alltid lätt för dem att anpassa sig. Några familjer flyttade till Sverige. I dag är antalet karelsktalande i Finland ungefär 5 000. En del av de evakuerade och deras barn behärskar språket.

Finlands inställning till Karelen och det karelska språket har varit traumatisk. Det har alltid funnits finländare som ansett att Karelen hör ihop med Finland och att karelskan är en finsk dialekt. Under det senaste århundradet försökte man två gånger befria karelarna från ryssarna med

vapen. Det var folkresningar i Olonets och Vitahavskarelen 1918–1922. Efter det finska inbördeskriget deltog inofficiella finländska trupper i folkresningarna. De tågade in i Olonets och Vitahavskarelen med katastrofala följder.

Under mellankrigstiden verkade de chauvinistiska Akademiska Karelsällskapet (AKS) och Fosterländska folkrörelsen (IKL). På 1940-talet försökte man på nytt skapa ett Storfinland med vapen. Under fortsättningskriget gick armén över gränsen mellan det självständiga Finland och Sovjetunionen. De intagna områdena måste dock återlämnas.

Materialet till karelska ordboken

Kalevala (1835), som Elias Lönnrot samlade och gav ut, byggde framför allt på karelska folkdikter. Under den s.k. karelianismens tid studerade folkdiktsforskare, språkforskare och etnologer det karelska. Författare, kompositörer och konstnärer åkte till Karelen för att få nationalromantiska upplevelser. I samlingsverket *Suomen Kansan Vanhat Runot*, som består av 34 band med folkdikter, utgör de karelska dikterna tio tjocka band: fyra band från Vitahavskarelen, ett från Olonets, Tver och Novgorod och fem från Gräns-karelen och Nordkarelen. Alla dikttexter har ändå inte kunnat användas i dialektordboken, eftersom samlarna inte i första hand har tänkt på språket.

Det finns få publicerade undersökningar om själva språket. De mest betydande och pålitliga är verk av Arvid Genetz, Juho Kujola, Eino Leskinen och Pertti Virtaranta.

Materialet till den karelska ordboken baserar sig på det material som finländare samlat in. Över 40 finländska forskare har under en period på över hundra år samlat in material främst från det ryska område som ligger närmast den nuvarande finska gränsen. Den huvudsakliga organisatören för insamlingarna är Finska litteratursällskapet (grundat 1831), som har beviljat insamlingsstipendier till forskare och längre hunna studenter. Huvudredaktören för ordboken Pertti Virtaranta skrev en hundra sidor lång, intressant inledning till det första bandet. I den presenteras verkets historia, materialsamlarna och olika skeden i ordboksarbetet, och dessutom ges användarna instruktioner.

Det första pålitliga materialet om karelska dialekter samlades in av professorn i finska språket och litteraturen, senare finsk-ugrisk språkforsk-

ning, Arvid Genetz (1848–1915), som 1867–1872 och 1876 gjorde fältarbeten huvudsakligen enligt sin professor August Ahlqvists anvisningar. Den finskspråkige Genetz var född i den finsk- och karelskspråkiga socknen Impilahti. Genetz insats för den karelska forskningen var banbrytande.

En betydande insamlare var Juho Kujola (1884–1963), som kom från Salmi. Han gick på seminariet i Sordavala och studerade sedan vid Helsingfors universitet. Kujola, som behärskade ryska fullständigt, arbetade med karelskan i över 40 år. Materialet som han samlade in i det inre Ryssland 1910–1913 är sällsynt rikt. Ett sådant material går inte längre att få.

Den finlandssvenska lektorn E. V. Ahtia (1867–1953), som var född i Ekenäs, ägnade sitt liv åt karelskan. Han var en ”storsamlare”, vars insamlingsarbete resulterade i 57 000 ordsedlar från Suojärvi, 35 000 från Nekkula-Riipuskala och 163 500 från Säämäjärvi. Samlingen är enorm, sammanlagt 255 500 ordsedlar, vilket utgör nästan hälften av materialet till ordboken.

Under den ryska revolutionen och efteråt var förhållandena kaotiska i Ryssland och senare Sovjetunionen. Ryssland stängdes nästan helt. De följande två årtiondena innebar ett avbrott i fältarbetet. Under den tiden studerades språket hos de flyktingar som hade kommit till Finland. Många karelare hade flytt över gränsen till det självständiga Finland.

Först under fortsättningskriget kunde finländarna åter söka sitt ursprung i de ockuperade områdena i Östkarelen. Den statliga kommittén för Östkarelen organiserade i propagandasyfte bevis från vetenskapliga sällskap och institutioner på att såväl karelare som vepser, voter och ingermanländare hörde till den gamla finska folkgruppen.

De som flitigast utökade materialet efter kriget var Pertti Virtaranta och hans fru Helmi Virtaranta. De använde en ny insamlingsmetod: bandspe-laren. Paret Virtaranta gjorde otaliga forskningsresor och samlade in karelska i Finland, Karelen och Tver och bland emigranter i Sverige. De var välbekanta i många karelska byar och de mest kända finländarna där. Enligt redaktionen har ungefär 56 000 ordsedlar från Virtarantas samlingar kommit med i ordboken.

Redaktörer för ordboken

På 1890-talet började Finska litteratursällskapet planera flera nya stora ordboksprojekt, exempelvis en ordbok över folkmål, en ordbok över äldre

finskt skriftspråk och en nufinsk ordbok. Sällskapet gav sig också aktivt i kast med en ordbok över karelska språket. År 1894 valdes magister, senare doktor, K. F. Karjalainen, till redaktör för den. Han samlade in ord och folkliga traditioner i Vitahavskarelen 1894, i Tver i det inre Ryssland 1895 och 1897 i Nordlonets. Det blev ett kortvarigt arbete med ordboken för Karjalainen, eftersom han blev Finsk-Ugriska Sällskapets ostjakstipendiat. I många år samlade han ett stort material från de finskbesläktade ostjakerna bakom Ural. Materialet redigerades av andra och användes för ordboken och textprover. De karelska samlingarna bygger på forskningen om ostjakerna, deras språk, föremål och andliga kultur.

I början av 1930-talet gjorde Finska litteratursällskapet det andra seriösa försöket med ordboken över det karelska språket och anställde universitetslektorn Eino Leskinen (1904–1971) som stipendiat. I slutet av 1930-talet avbröts dock arbetet på grund av brist på pengar. Några år senare flyttades materialet till ordboksstiftelsen. Stiftelsen hade redan en stort material över de finska dialekterna. Finska litteratursällskapet hade som krav för flyttningen att det karelska materialet inte fick sammanföras med det ofantligt omfattande ordmaterialet över de finska dialekterna, utan det måste förbli en särskild samling. Vid forskningsinstitutet Suomen suku (ung. 'finskans släkt'), som fanns i anslutning till ordboksstiftelsen, arbetade man med en etymologisk ordbok över finska språket (*Suomen kielen etymologinen sanakirja*). I den var det nödvändigt att jämföra ordförrådet i de närliggande språken för att klargöra ordens utbredning och semantiska utveckling. Den etymologiska ordboken lyckades få lite pengar till att organisera och samordna samlingarna.

I början av 1950-talet efter de dramatiska krigsåren var tiden mogen att återuppta arbetet med den karelska ordboken. Ordboksstiftelsen presenterade följande för undervisningsministeriet (här i svensk översättning):

Det känns rimligt att anta att statsmakten kommer att ställa sig välvillig till planerna, när dessa i sinom tid presenteras. Det är ju fråga om en ordbok över det språk som Kalevalatraditionens folk talade, ett verk av största betydelse för forskningen inom det finländska språket och den finländska folkdiktningen och folkkulturen, samt dessutom säkert för odlarna av det finska skriftspråket. Och nog har vårt land haft råd att, till stor gagn för vetenskapen, utge till och med två ordböcker över östsvenska dialekter, som tillsammans är mer omfattande än den planerade ordboken över östkarelska dialekter. (Ordboksstiftelsens årsberättelse 1950.)

Ministeriet gick med på att finansiera ordboksprojektet.

Herman Vendells *Ordbok över östsvenska dialekterna* (Vendell 1907) och V. E. V. Wessmans *Samling av ord ur östsvenska folksmål* (Wessman 1925–1932) var jämförelseobjekt när den karelska ordboken skulle upptas i ordboksstiftelsens program. Då antog man att den nya ordboken skulle bli ungefär lika omfattande som Lönnrots ordbok, men den utökades till ungefär det tredubbla. På 1950-talet hade projektet inte längre något att göra med politiken, utan det styrdes enbart av vetenskapliga intressen.

Filosofie doktor Pertti Virtaranta, som då var lektor i finska språket vid Lunds universitet, blev ny huvudredaktör. Han flyttade med sin familj till Helsingfors. Virtaranta omorganiserade projektet och skapade nya redigeringsanvisningar. Han var huvudredaktör för ordboken 1955–1983 och även professor i finska språket vid Helsingfors universitet 1959–1981. Under hans tid gavs tre band (1–3) ut, från *a* till *n*. När Virtaranta fick uppdraget var det redan klart att en enda man inte skulle klara av att genomföra arbetet. Till sin hjälp hade han hustrun Helmi Virtaranta, som var redaktionssekreterare, och några redaktörer.

Senare tog Raija Koponen, som varit redaktör ända sedan 1966, över som huvudredaktör. Hon arbetade med ordboken ända tills den färdigställdes, och som forskare i karelska i sammanlagt 39 år.

Även Marja Lehtinen (senare Torikka) började arbeta med ordboken 1966. Hon blev redaktionssekreterare när Helmi Virtaranta gick i pension. När ordboken färdigställdes började hon planera en överföring av den till elektroniskt format och skapade ett synnerligen nödvändigt register. Hon har varit i karelska språkets tjänst i över 40 år, nästan hela sitt yrkesverkssamma liv.

En som också arbetade mycket läne som redaktör var Leena Joki (1988–2005). Även hennes arbetsinsats för ordboken har varit helt ovärderlig.

År 1976 grundade staten Forskningscentralen för de inhemska språken, som tog över ansvaret för flera stora ordböcker, även den karelska ordboken. Projektfinansieringen fick därmed en säkrare grund.

Det redaktionella arbetet

De äldsta tryckta skrifterna på karelska är religiösa texter skrivna med kyrilliska tecken. Senare skrevs karelskan i Ryssland med både kyrilliska

och latinska tecken. På 1930-talet utvecklade man i Sovjetunionen ett karelskt skriftspråk, för vilket man planerade ett alfabet utgående från det ryska alfabetet. På så sätt ville man minska påverkan från det finska språket och den finska kulturen, eftersom man var rädd för finskans växande betydelse. Eino Leskinen presenterade problemen med att använda kyrilliska bokstäver i karelskan 1938 i Virittäjä. Det finns flera ljud i karelskan, precis som i finskan, som inte har motsvarigheter i ryskan och därför inte heller tecken i det kyrilliska grundalfabetet. Leskinen räknade att det krävdes 39 tecken i texten i en vanlig abc-bok. Ordboken är däremot skriven med latinska bokstäver.

I den karelska ordboken finns det sammanlagt 3 768 tvåspaltiga sidor med ordartiklar. Antalet uppslagsord är ca 83 000 och de är angivna på nordkarelska, med grov transkription. Materialet presenteras i följande ordning: nordkarelska dialekter, sydkarelska dialekter och olonetsiska dialekter. Efter önskemål från läsarna lades en dialektkarta som bilaga till det sista bandet, som underlättar när läsarna försöker lokalisera orterna. Dessutom finns det en bilaga med det transkriptionssystem som används i ordboken.

När redigeringsprinciperna fastställdes på 1950-talet planerades den vetenskapliga ordboken i första hand för forskare i finska språket. Man ville framhålla att det finns ett dialektkontinuum i de östliga dialekterna. Nordkarelskan är närmast de östfinska dialekterna. Numera används ordboken även av institutet för språk, litteratur och historia vid Ryska vetenskapsakademien, som utvecklar det karelska språket, och av de karelska språkforskarna och språkvårdarna vid de två universiteten i Petrozavodsk. För deras behov skulle det vara bättre om uppslagsformen var på olonetsiska, som är mer bekant för dem.

Ordartiklar

På nästa sida visas en exempelsida ur det sista bandet i ordboken, artiklarna *torahammas–toraviyhti*. Det rymdes 22 artiklar på sidan, av vilka en är bara en hänvisning. Principerna för hur uppslagsorden har valts ut presenteras i det första bandet 1 (1968: CII–CIII).

|| Vrt. henkentorei | ssa, -h; henkentori | ssa, -h; unentorissa.

torahammas s. → torihammas.

torahmo s. tappelujoukko. *elä ehki sie mäne toanne torahmoh, on siun täh ol'ijoa siel.* Suoj | *torahm_on sie pertiz, pidä v_cätr_ajoa.* Säämäj

torailia frekv.v. → torata. *toroallu.* Uhtua | *toroalla.* Suoj | *torualla.* Tver | *torailia.* Säämäj Nek-Riip

torailaksch refl.v. → ed. *torailleh aivim proazniekoiz.* Säämäj

toraine dem.s. → tora. *torani.* Suoj | *pieni torain_oli, toijjoi ci olluh.* Säämäj | *toraine.* Nek-Riip || Adv. käyttöä. *torazilleh ollah.* Suoj | *torazilleh ollah ukko d_akku, ci sobuh oletä.* Säämäj

toraisa a. = torakas. *torasa.* Uhtua | *Vai yht' elä kutsu Lemmingäistä, Lemmingäin' on liedo poiga, Hein on kaikiusi toraza (VR L₂ 705).* Rukaj | *torazu.* Suoj | *torazu.* Säämäj

torajyvä s. crään sionen talvehtimisaste, torajyvä. *Torajyvät pidi ottua iäres.* Salmi | *torajyvä.* Vitele

torakapittä s. = torakukko. *kylän konkku, šaunan šaukku, perehen torakapittä* (uun.). Kiestinki

torakarittä s. = torakukko. (morsianehdokkaasta:) *kylyn kryykkä, šaunan šalpa, perehen torakarittä.* Kontokki

torakas poss.a. → tora. tappelunhaluinen, äksy, riitaisa. *torakas (torah rakus).* Suoj | *torakuz miez.* *torakas hebo.* Säämäj

torakukko s. tappelupukari. *torakukoi.* Suoj Salmi Nek-Riip | *torakukko.* Tver | *torakukoit hyvät oletto lapsed.* (huonon minian tuoneelle pojalle-) *kägeit mvva kägöihyön, voit torakukoin, sillan ulustuu siišköön, pordahiem peälüstäm polliškon.* Säämäj

torasana s. ritapuhe. *torasana.* Korpis | *torasanoi pagize elä.* Suoj | *torasana.* Säämäj

torassu s. jääryökkö. *torassu.* KiestinkiP

torata v. 1. tapella, torata, riidellä. *heän om pahavirkani, toramah ajakše.* KiestinkiP | *humaloissah toratah. kasi toromah šuoriu.* Pisto | *kakši oravoa, orrešta peälittä toratah (= silmä; arv.).* Uhtua | *ne ei ois voitu torata millän miinäkset. kun kuullen jotta šie toraat kyläššä, niin šelkähäs šuat.* Vuokkin | *še oli touš unissa šie kontie ta myö šen kera torasima.* Hietaj | *šen kera šiitä toratit šiitä.* Kontokki | *parembi šie on torata ei kuin tappoa* (nim. paha akka). Jyskyj | *kazakka šoappi toromah heän kera.* Repola | *torata.* Rukaj | *vod on abärehet, aivin toratah. (mies) žerban on šuunuu toratešša.* Paatene | *da i torazimma vähän.* Ilom | *hyö šiitä toravuttih, toratah toratah.* Korpis | *anna mändäh yhteh (menkööt naimisiin), ei patšoil torata* (ovat kyllin vanhoja, jotteivät turhaan tappele). *rynnässyd miun ker torates.* Suoj | *olutta pandih, toratih, haukkuotšetih.* *hyö rohkettih da_i mändih toramah.* Tver | *tämä poiga toko toruah jogua pruazniekkua.* Tihvinä | *kuotella leibia, kuoteldih i torata d_ei šjanun.* Valdai | *engä*

torua, engä varua (sp.). Suistamo | *tuase vikse sillal toratah. koirat toratah pihal, midä ollou niilgi juattavua.* Salmi | *hädžistih, hädžistih a ei voitu torata, kulakkoa jo juhkuteitih a heitetih.* Tulemaj | *käzirzyh (~ käzil t. halgoizien kel) toratah. vai toratanneh vusuakkul, gu bunit_on sid. peätyöläi laitellah. toroamah hepittelähes humalniekad.* Säämäj | *torates rožat toine toizel raa viitih.* Vitele | *seibähien kele* (t. veitšilöin kele t. käzirzyh) *toratah. hyvä prokoazoa piettih vellekset keskenah, toratit.* Nek-Riip 2. hevosesta. vikuroida, äksyillä. *hebo toroaa. ei regie veä. pystykabieh hyppie.* Suoj | *hebo toroaa, ved ei, bokkah lähtöy, dalgoi sydyi.* Säämäj

toratakseh refl.v. → ed. inf. *toratakseh ~ torataheze. no se toralheze täs proazniekas kyllil.* Säämäj

toratanner s. tappelu-, taistelupaikka, -kenttä. *toratanner.* Vuokkin Suoj Nek-Riip | *pahalla puhtabašta hengeštäs toratanner!* Jyskyj | *tervah toroajat hyppävytt_ärehe, toratanner jäi puhtaz.* Säämäj

toratoin kar.a. → tora. 1. joka ei tappele t. jossa ei tapella. *toratoi moa.* Suoj | *toratoi mužikku t. kylä.* Säämäj | *toratoi jarmanku, bešodu t. miez.* Nek-Riip 2. hevosesta: tottelevainen. *toratoi hebo.* Säämäj Nek-Riip

toratšuhko mod.a. → seur. *vakkinazel ei soa ajoa, toratšuhko on* (hevonon). Suoj

torattšu s. ja a. 1. tappelupukarista, riidanhaluisesta. *torattšu.* Genetz TVKK Uhtua Vuokkin Kontokki Rukaj Tihvinä Suistamo Salmi Vitele Genetz TAK | *sil on raudakobra peitoz ainos, ku torattšu on ylen.* Suoj | *torattšu briha.* Tver | *ennen surmoa kuoled* (ts. kuolet väkivaltaisesti), *moine torattš_oled.* Säämäj | *torattšul brihal libo mužikal* (lyvväh bokkii silendetah vähäžel). Nek-Riip || Erik. *torattšut villit siigazet.* (tarvoinverkko asetetaan veneiden väliin, etteivät) *torattšut siigazet peäze poiges.* Repola 2. vikuroivasta, äksystä hevosesta. *torattšu.* Rukaj Paatene Salmi Genetz TAK | *silmänkarvad vai ristahet olloo hevol, sit se hebo torattšu.* Suoj | *torattšu hebohe.* Tver | *aiga torattšun hebozen sain, en piäze ni minne_ä, niuguu.* Suistamo | *torattšul hevol vetry i veitäh* (muga i pahoa nastu hot mitahto roatuteah; sp.). Säämäj | *vallasta hebo torattšu goaiv raudikko.* Vielj | Vitele | *torattšu gu jallat pystyttäy vastumägeh, g_ei viä, lyö kuitahto.* Nek-Riip || Vrt. penlitsä.

torautuo inkoat.v. → torata. *hyö šiitä toravuttih, toratut toratuh.* Korpis | *tuas(e) toravuttih.* Tihvinä

torava a. 1. = torakas. *toravu.* Säämäj 2. reipas, reima; hauska; vieraanvarainen; tuhlaavainen. *torava roadamah (rakaz da ravie, hyva).* *torav_on pagizemah, ei ni kedä pahal mielle soata.* *torava goštütamah.* *torava on eluo piidänül* (harv.). Suoj

toraviyhti s. kahta lankaa kerrattaessa toisesta vyyhdistä yli jäävä lanka. *toravyhti.* KiestinkiP

toravo a. tappelu, tappeleminen. *toravo loppih.* Suoj

FIGUR 2. Exempelsida ur den karelska ordboken.

Efter det halvfeta uppslagsordet med grov transkription ges ordklassförkortning, ordförklaring på finska med antikva och dialektformer från nordkarelska till sydkarelska och olonetsiska med kursiv halvfet fin transkription. Även exempelsatserna anges med kursiv. De är vid behov översatta till finska. De olika dialektformerna och exempelsatserna åtskiljs genom ett lodstreck. Om det finns flera betydelser är betydelsegrupperna nummerade,

och undergrupperna är markerade med bokstäver. För att särskilja specialbetydelser och för att skilja olika betydelsegrupper från varandra används dubbla lodstreck. Homonymer redovisas i separata artiklar. Många läsare önskar säkert mer översättningar av exempelsatser, men utrymmesbristen har avgjort. Nu måste läsarna i stället slå upp ord som ingår i exempel, t.o.m. i de andra banden, om de vill kontrollera vad de betyder. Exempelsatserna börjar vanligen med liten begynnelsebokstav. Stor begynnelsebokstav används i de fall när exemplen är hämtade ur skriftliga källor och när redaktörerna har varit osäkra på om exemplen är autentiska. Om ordet är taget ur litteraturen har källan angetts.

Avledningarna finns ofta i egna ordartiklar. I dessa anges avledningstyper och hänvisning till någon annan avledning eller till grundordet. Just den stora mängden avledningar är utmärkande för karelskan. Ibland kan det kännas som om det finns för många av dem i ordboken, men de är ändå värdefulla för dem som utvecklar skriftspråket och gallrar ut ryska och finska lånord och ersätter dem med ursprungliga ordbildningar. De hittar dessutom gamla konstruktioner och fraser i exempelsatserna.

I hänvisningsartiklarna anges ordklass och en hänvisning till ett annat uppslagsord.

Virtaranta behandlar principerna för transkriptionssystemet på 22 sidor i inledningen. I exemplen har 31 skrivtecken använts, och för uppslagsorden räckte det med 25. Den grova transkriptionen har försvarats med att de grova formerna är mer lika uppteckningarna från fältet. I sina insamlingsrapporter har samlarna ofta berättat om de svårigheter att höra och uppteckna som de haft. Uttalet för samma ord kan ha varierat i samma mening beroende på betoningen.

Eftersom materialet har utökats under en lång period och samlats in av 40 personer, varierar sättet att uppteckna och den fonetiska exaktheten väldigt mycket. En del av ordsedlarna är skriva med mycket exakt transkription. Det är förståeligt för den tid då det inte fanns andra metoder att spara ljud. Den finsk-ugriska transkriberingen har ändrats med tiden. Olika människor hör på olika sätt, för att inte tala om att de karelska dialekterna skiljer sig från varandra. I slutet av en ordartikel kan det finnas en jämförelse med andra karelska ord.

Om läsaren jämför den färdiga ordboken med de ursprungliga ordsedlarna är han tacksam för det redigeringsarbete som gjorts. Nu behöver han inte längre gå till arkivet och fundera på krångliga handstilar och sätta sig

in i hela den finsk-ugriska transkriberingens historia för att lyckas förstå informationen. Samlingen med ordsedlar beräknas ha 6,6 gånger fler exempel än de som kunde användas i ordboken (Sarhima 2006:127). Ibland finns det även beskrivande teckningar och etymologi på ordsedlarna. Exempelvis har man angett möjliga motsvarande ryska lånord.

Den gemensamma muntliga traditionen har bevarats i dikter, berättelser och ordstäv. Det finska allmänspråket och dialekterna har påverkats i stor grad av predikningar och Bibelns språk. I skriftskolan, som var obligatorisk om man ville få äktenskapstillstånd, måste man kunna läsa och känna till grunddragen i den kristna tron. I det ortodoxa Karelen fanns inte detta tvång. Religionens språk var ryska, som ofta förblev främmande för många av åhörarna. Endast de mest centrala termerna hade påverkan på det karelska språket. Det ordförrådet härstammar från ryskan. Inte heller skolorna och den tryckta litteraturen påverkade språket särskilt mycket.

Betydelseskilnader i finskan och karelskan

På grund av olika historisk bakgrund finns det skillnader i det finska och det karelska ordförrådet. Ordet kan se likadant ut, men betydelsen är en annan. Som exempel kan nämnas *ruottši* som betyder finsk eller luthersk på karelska. På finska betyder *ruotsi* svensk eller svenska språket. Den karelska betydelsen påminner oss om gamla Sverige-Finland. Ordet är ett adjektiv eller substantiv, och ofta används det nedsättande. Det finns många exempel på en nedsättande betydelse, det ena värre än det andra. I Suojärvi kunde man säga för att skrämja barn: *itke vai, ga ruottši peän leikkoaa* 'gråt bara, så skär finnen huvudet av dig'. Den tredje betydelsen är 'finska språket'. Avledningen *ruottšilaine* är ett substantiv eller adjektiv och betyder 'finsk, luthersk'. Följande exempel kommer från Vuokkiniemi: *ruottšilaiñi ruotakoira, venäläisev verej juoja* 'finsk militärhund, ryss-blodsdrickare'. Ordet *ruottšimies* är däremot en östkarelsk gårdfarihandlare i Finland (som på finska sidan kallas *laukkuryssä*, ung. 'väskryss'). Ordet *ruotsi* har samma ursprung som det fornsvenska *rōts-* i sammansättningen *rōpsland* 'Upplands kust, Roslagen' eller *rōpskarl* 'Roslagsbo eller rod-dare'. I det östersjöfinska ordet **rōtsi* har det skett en betydelseförskjutning 'svensk varjag' > 'rysk, ryska språket'. Den betydelsen har sedan lånats in i det ryska ordet *ruś*. (SSA 3: 108).

Det karelska ordet *ryssä* används nedsättande om ryssar. I ordboken har det markerats som ovanligt och nytt. Däremot är det finska ordet *ryssä* fortfarande markerat som folkligt och talspråkligt i ordboken *Nykysuomen sanakirja* från 1973. I folkspråket var det vanligare än *venäläinen*, som används i dag. I modern finska på 1990-talet är *ryssä* en nedsättande benämning på ryska människor och det ryska språket och ordet är inlånat från det svenska ordet *ryss* << ryska *ruś*, enligt ordboken *Suomen kielen perussanakirja*. I grannspråken betyder alltså samma ord finsk, svensk eller rysk. I karelskan finns även ordet *suomi* 'det lutherska Finland, finska språket'.

Slutord

Nuförtiden skulle det säkert vara svårt att få statligt stöd för ett så stort projekt som den karelska ordboken. Det efterkrigstida Finland var kultur- och vetenskapsvänligt. På 1950-talet lyckades ordboksstiftelsen övertyga undervisningsministeriet om att Finland stod i skuld till det folk hos vilket språket och kulturen i Kalevala hade uppkommit. Nu, 50 år senare, är skulden betald genom det kulturarbete som den karelska ordboken har inneburit.

I det praktiska språkvårds- och utvecklingsarbetet är ordboken till stor nytta för karelare som aktivt utvecklar skriftspråket. I den hittar de genuint karelska ord, uttryck och rektioner som kan användas i stället för ryska och finska lån, vilka de har som syfte att rensa ut och ersätta. I Petrozavodsk och i det övriga Ryssland finns inga motsvarande arkivsamlingar och det är inte ens längre möjligt att skapa sådana.

Från och med 1950-talet har ordboksredaktionen haft en så nära kontakt med karelska forskare som det bara har varit möjligt. Tillsammans har man funderat på problem och försökt hitta lösningar. Arkivet har använts av olika forskare. Redaktörerna har tjänstvilligt hjälpt besökare att förstå ord-sedlar och de har berättat om karelarnas levnadssätt och tankevärld.

Kunskapen om det finska språkets historiska ordförråd skulle vara mycket bristfällig om orden inte kunde jämföras med motsvarande ord i karelskan. På samma sätt får grammatikforskningen jämförelsematerial ur exemplen i ordboken. Det är intressant att se vilka strukturer som är lika i de båda språken.

Etnologerna hittar beskrivningar av gamla föremål och arbetssätt i ordboken. De måste visserligen veta var de ska söka. I exemplen finns ordstäv,

som beskriver trosföreställningar, folkliv, gamla tekniker och redskap. De traditionella näringsgrenarna var fiske och jakt. Folkdiktsforskare kan med ordbokens hjälp förstå ordförrådet och talarnas världsbild i Kalevala och i den karelska folkdiktningen överlag.

För att det ska vara lättare att använda ordboken behövs ett register över finska motsvarigheter, så att översättare till karelska lättare hittar karelska ord eller uttryck. Om de i dag vill veta vad det finska ordet *uskonto* ('religion', 'tro') motsvaras av på karelska måste de bläddra igenom flera tjocka ordboksband. Arbetet med karelska språket tar aldrig slut, men i och med ordboken har det skapats en god grund att bygga vidare på.

Stora vetenskapliga ordböcker är både utmanande och tidskrävande för tryckerierna. I början måste en stor del av de karelska texterna överföras från handskrivna dokument. De två första banden trycktes av Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino och det tredje av Helsingin Liikemiesten kirjapaino. Banden 4–6 redigerades elektroniskt och färdigställdes av tryckeriet Vammalan Kirjapaino.

Den karelska ordboken, som har utkommit i Finsk-Ugriska Sällskapetets serie Lexica, ser inte ut som sällskapetets andra ordböcker. När det första bandet utkom hade ordböckerna vanligen enkla pappärmar och köparen band in dem själv, men den karelska ordboken är inbunden i skinnband i de karelska färgerna: pärmarna är svarta och ryggarorna röda. Den vackra utformningen är planerad av Eero Kiviniemi.

Litteratur

Ordboken

Karjalan kielen sanakirja. Band 1. 1968. Inledning sidorna VII–CVI, *a–j* sidorna 1–576. Huvudredaktör Pertti Virtaranta, redaktionssekreterare Helmi Virtaranta, redaktörerna Matti Jeskanen, Eero Kiviniemi, Raija Koponen, Marja Lehtinen, Tauno Särkkä.

Band 2. 1974. *k.* sidorna 1–591. Huvudredaktör Pertti Virtaranta, redaktionssekreterare Helmi Virtaranta, redaktörerna Raija Koponen, Marja Lehtinen, Pirkko Poutanen.

- Band 3. 1983. *l–n*. sidorna 1–584. Huvudredaktör Pertti Virtaranta, redaktionssekreterare Helmi Virtaranta, redaktörerna Raija Koponen, Marja Lehtinen, Laila Rissanen.
- Band 4. 1993. *o–p*. sidorna 1–610. Huvudredaktör Raija Koponen, redaktionssekreterare Marja Lehtinen, redaktörerna Leena Joki, Katariina Jeskanen.
- Band 5. 1997. *r–s*. sidorna 1–634. Huvudredaktör Raija Koponen, redaktionssekreterare Marja Torikka (f.d. Lehtinen), redaktör Leena Joki.
- Band 6. 2005. *t–ö*. sidorna 9–782. Huvudredaktör Raija Koponen, redaktionssekreterare Marja Torikka, redaktör Leena Joki.
- Utgivare: Finsk-Ugriska Sällskapet: Lexica Societatis Fenno-Ugricae 16 band 1–6, Forskningscentralen för de inhemska språken: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki 1–3, Vammala 4–6.

Övrig litteratur

- Itkonen, Erkki 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Werner Söderström: Helsinki.
- Leskinen, Eino 1934: Karjalan kielen sananikirjan artikkelinäytteitä. – *Virittäjä* 1934: 272–280.
- Leskinen, Eino 1938: Karjalan kirjakielen oikeinkirjoituskysymys Neuvosto-Venäjäällä. – *Virittäjä* 1938: 343–353.
- Sarhimaa = Sarhimaa, Anneli 2006: *Tul'i valmehekši*. Karjalan kielen sananikirjan kuudes osa ilmestynyt. – *Virittäjä* 2006: 123–132.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3*. Etymologinen sanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62 1990–2000. SKS: Helsinki.

Översättning från finska: Minna Levälahti

Kartan gjord av Anneli Hänninen

Satu Tanner
fil.mag.
Helsingfors
satu.tanner@kolumbus.fi